

Без'язичний Б.І., Худякова В.Б.
Харківська державна академія фізичної культури
Сірий О.В.
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди
Гіль Ю.Б.
Харківський національний університет
будівництва та архітектури

ОБГРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті представлено обґрунтування технологічних етапів реалізації системи формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури. Підготовчо-стимулювальний етап спрямований на усвідомлення студентами етичної компетентності як професійно значущої якості, стимулювання в них професійної спрямованості на оволодіння етичною компетентністю; вироблення прагнення студентів до професійно-етичного розвитку й саморозвитку. Світоглядно-когнітивний етап передбачає набуття студентами необхідних знань щодо професійної етики вчителя, поглиблення професійно-етичного світогляду. Метою особистісно-позиційного етапу є виявлення студентами професійно-етичної позиції на основі формування моральних переконань і етичних установок. Діяльнісно-поведінковий етап передбачає залучення студентів до різних видів діяльності для формування етичних умінь, навичок, звичок та набуття досвіду професійно-етичної поведінки. Рефлексивно-коригувальний етап спрямований на залучення студентів до рефлексивної діяльності, корекцію змісту, форм і методів формування етичної компетентності студентів на основі оцінки викладачем і самооцінки майбутніми вчителями сформованості цієї компетентності.

Ключові слова: етична компетентність, майбутній учитель, система, технологічні етапи, науково-методичне забезпечення.

Анотация. Безъязычный Б. И., Худякова В. Б., Серый А.В., Гиль Ю. Б. Обоснование технологической составляющей системы формирования этической компетентности будущего учителя физической культуры. В статье представлено обоснование технологических этапов реализации системы формирования этической компетентности будущего учителя физической культуры. Подготовительно-стимулирующий этап направлен на осознание студентами этической компетентности как профессионально значимого качества, стимулирования в них профессиональной направленности на овладение этической компетентностью; выработка стремления студентов к профессионально-этическому развитию и саморазвитию. Мировоззренчески-когнитивный этап предусматривает приобретение студентами необходимых знаний о профессиональной этике учителя, углубление профессионально-этического мировоззрения. Целью личностно-позиционного этапа является выявление студентами профессионально-этической позиции на основе формирования нравственных убеждений и этических установок. Деятельностно-поведенческий этап предусматривает привлечение студентов к различным видам деятельности для формирования этических умений, навыков, привычек и приобретение опыта профессионально-этического поведения. Рефлексивно-корректирующий этап направлен на привлечение студентов к рефлексивной деятельности, коррекцию содержания, форм и методов формирования этической компетентности студентов на основе оценки преподавателем и самооценки будущими учителями сформированности этой компетентности.

Ключевые слова: этическая компетентность, будущий учитель, система, технологические этапы, научно-методическое обеспечение.

Annotation. B. I. Bezyazychnyy, V. B. Khudyakova, A. V. Seryy, Y. B. Ghil. Justification of the technological component of the system of formation of ethical competence of future teachers of physical culture. The article presents a substantiation of the technological stages of realization the system of formation ethical competence of future teachers of physical culture. Preparatory-stimulating stage aimed at awareness by students ethical competence as professionally significant quality, stimulating in them professional orientation to master the ethical competence; development of aspirations of students for professional-ethical development and self-development. Ideologically-cognitive stage envisages the acquisition by students the necessary knowledge about the professional ethics of teacher, deepening of professionally-ethical outlook. The purpose of the personal-positional stage is to identify by students professionally-ethical positions on the basis of formation moral convictions and ethical attitudes. Action-behavioral stage envisages engaging of students in various activities for the formation of ethical abilities, skills, habits gaining experience of professionally-ethical behavior. Reflective-correcting stage is aimed at attracting students to a reflective activity, correction of content, forms and methods of forming ethical competence of students based on teacher assessment and self-essesment by future teachers formation of this competence.

Keywords: ethical competence, future teacher, system, technological stages, scientific-methodological support.

Постановка проблеми. У наш час, коли в суспільній свідомості спостерігається певна деформація й зниження значущості етичних норм і моральних цінностей, актуальним завданням професійної підготовки майбутніх учителів постає поглиблення і, за необхідності, корекція моральної свідомості й самосвідомості студентів. Диференційованість професійно-

етичних понять і норм у свідомості майбутніх учителів, точність розуміння їх змісту, відсутність суперечностей у системі професійно-етичних уявлень і переконань дає можливість майбутньому вчителю адекватно оцінювати мотивацію поведінки як оточення, так і свою власну, а в майбутньому – своїх вихованців.

Розв'язання цієї проблеми ми бачимо в організації професійно-етичної підготовки майбутніх учителів, яка має бути представлена як система, адже саме педагогічна система репрезентує цілеспрямований, передбачуваний педагогічний вплив на формування в майбутніх учителів етичної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави свідчити, що проблема формування етичної компетентності майбутнього вчителя знайшла висвітлення в таких аспектах: питання реалізації компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя (С. Бондар, Н. Бібік, Є. Бачинська, Г. Васянович, М. Головань, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Я. Кічук, Г. Олексюк, О. Онопрієнко, О. Овчарук, О. Пометун, Є. Павлютенко, О. Пехота та інші); теоретичні питання формування морально-духовної й етичної культури (Т. Аболіна, В. Бакштановський, В. Бачинін, В. Біблер, Н. Лавриченко, Є. Сіяєва, К. Слесик, В. Сухомлинський, І. Харламов, Г. Шевченко, А. Шемшуріна та ін.).

Проте, проблема розробки системи формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури не була предметом спеціального дослідження. Зокрема потребують вивчення питання змісту технологічної складової зазначеної системи.

Мета статті – обґрунтування технологічної складової системи формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання мети й завдань дослідження потребувало наукової розробки й обґрунтування системи формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури в процесі його професійної підготовки та моделі науково-методичного забезпечення її реалізації.

Розроблена нами система формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури містить чотири складові [1, с.146]: концептуально-цільову (визначає концептуальну основу системи, її мету й завдання), структурно-змістову (висвітлює зміст структурних компонентів етичної компетентності), технологічну (відбиває реалізацію етичної компетентності на підготовчо-стимулювальному, світоглядно-когнітивному, особистісно-позиційному, регулятивно-поведінковому, рефлексивно-коригувальному етапах) й контроль-корекційну (передбачає здійснення безперервного педагогічного моніторингу процесу формування етичної компетентності студентів).

Технологічна складова системи розкриває організаційну діяльність і навчально-методичне забезпечення етапів процесу формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури. Зазначені етапи реалізуються в різних видах діяльності студентів: навчально-пізнавальній, науково-дослідній, громадсько-виховній, професійно-педагогічній (передусім у період педагогічних практик), спортивній, самовиховній.

Підготовчо-стимулювальний етап спрямовано на розвиток активного суб'єктного ставлення студента до оволодіння етичною компетентністю й передбачає забезпечення усвідомлення студентами етичної компетентності як професійно значущої якості; вироблення прагнення студентів до професійно-етичного розвитку й саморозвитку через впливи на їхню емоційно-почуттєву сферу.

У процесі вивчення психологічної літератури встановлено, що елементарні форми поведінки особистості (реактивні) зумовлюються емоційними процесами, а складні (усвідомлені) опосередковуються мотивацією. В основі мотивації лежать емоції, що визначають спрямованість дії. Емоційна поведінка є експресивною, а не спрямованою до мети, оскільки її напрям змінюється разом зі зміною ситуації. З огляду на це правомірним буде стверджувати, що етична поведінка особистості містить емоційні та мотиваційні компоненти.

Тому для формування позитивно-активного ставлення студентів до етичних норм, етичної дії важливо, щоб вони не просто усвідомлювали й осмислювали отримані знання з етичної галузі, а виявляли при цьому емоції й почуття. Адже джерела етичної поведінки особистості починаються з уміння дотримуватися її на основі розуміння й урахування емоційного стану іншої людини. Надійний шлях до такого розуміння – власні переживання, самовідчуття емоційних реакцій, їх узагальнення. Тому для ефективного формування етичної компетентності майбутній учитель має набути досить різноманітний досвід відчуття власних переживань.

Лише багаторазові емоційні переживання узагальнюються й пов'язуються не з конкретною людиною як об'єктом вчинку, а із самим способом етичної дії, що закріплюється у відповідне етичне поняття. У такому разі норма стає значущою для особистості. Це узагальнене емоційне ставлення до змісту ситуації, події, явища і є етичною властивістю, що регулює поведінку суб'єкта діяльності.

Вихованню морально-етичних почуттів у студентів допомагають педагогічні впливи, які викликають доцільні, з точки зору етичних норм, переживання, які глибоко вражають особистість, корегують її потреби, інтереси в бік усе більшого наближення до суспільно й професійно значущих.

Не можна не погодитися з Є. Богдановим, який зазначає, що у виховній роботі опора на емоційне не менш важлива, ніж на раціональне. Емоційне виховується на основі раціонального й навпаки. Моральне почуття формується із свідомим ставленням до норм, принципів і правил поведінки [2, с. 10]. Моральні почуття, на думку вченого, відіграють важливу роль у формуванні активної життєвої позиції молоді особистості, у її моральному становленні. Вони є складником емоційно-моральної активності особистості, яка характеризується здатністю до дій на основі власного переживання їх морального сенсу, змісту й шляхів реалізації у відповідних діях. Вплив моральних почуттів на процес формування емоційно-етичної активності особистості полягає в тому, що замість байдужого ставлення до значущих явищ життєдіяльності виникає адекватне емоційне ставлення; замість поверхових емоційних реакцій виявляється розвинена емоційна сприйнятливість; замість випадкових емоційних реакцій утворюється емоційно-моральна стійкість.

Отже, оскільки в морально-етичних переживаннях студентів відтворюється формувальна мотиваційна ієрархія й ці переживання беруть безпосередню участь у її становленні, необхідно формувати в майбутнього вчителя позитивні емоційно-

етичні ставлення, а не тільки забезпечувати засвоєння ним етичних знань; розвивати альтруїстичні емоційно-етичні позиції у ставленні до інших, що забезпечить успішне формування позитивних професійно-моральних якостей.

Метою світоглядно-когнітивного етапу формування етичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури є набуття ними необхідних знань щодо професійної етики вчителя (знань про професійно-етичні категорії й норми, суть етичної поведінки вчителя тощо), поглиблення професійно-етичного світогляду.

Зміст формування професійно-етичного світогляду та професійно-етичної спрямованості студентів становить система етичних поглядів, переконань, інтересів, ціннісних пріоритетів, що базується на етичних знаннях, здобутих майбутнім учителем у процесі професійної підготовки та життєдіяльності.

Етичні знання утворюються системою понять, під якою розуміють логічно оформлену думку, що відображає загальні та суттєві ознаки реальних ставлень і взаємин особистості. Усвідомлюючи етичні поняття, студент спроможний виконувати будь-яку дію згідно з цими уявленнями й бути відповідальним за її результат.

Сталість формування морально-етичної свідомості майбутнього вчителя значною мірою залежить від продуманої системи етичних понять згідно з вимогами до сучасного педагога. При цьому слід зазначити, що засвоєнню етичних понять студентів сприяють необхідні уявлення про варіації ситуацій у реальній професійній діяльності, накопичення яких здійснюється в безпосередній взаємодії з реальною професійно-педагогічною дійсністю та під час спостереження за реальними типами поведінки.

Система понять утворює підґрунтя для оволодіння необхідними етичними знаннями, які в процесі суспільно корисної діяльності й спілкування набувають суспільного та професійно-особистісного значення. Тому засвоєння майбутніми вчителями етичних знань варто розглядати з позиції загальносуспільної й практичної значущості. В іншому випадку вони перетворюються для студентів на об'єкт споживчого інтересу або продукт пасивного засвоєння.

Специфічною формою прояву етичних знань є усвідомлення етичних норм, що становить собою здатність особистості досягнути їх смислу, значення й досягнутий завдяки цьому результат.

У процесі засвоєння етичних знань студентами здійснюється взаємодія компонентів професійно-етичної спрямованості особистості. Так, етичні знання, становлячи передумову орієнтації в моральних цінностях й у виборі певної лінії поведінки, акумулюються в професійно-етичній свідомості у вигляді переконань, установок, які проявляються в професійно-етичній позиції й згодом закріплюються в стилі професійно-педагогічного спілкування та поведінки.

Водночас засвоєння етичних знань тісно пов'язане з індивідуально-психологічними особливостями студентів, що вимагає забезпечення особистісно-діяльнісного підходу на всіх етапах формування етичної компетентності студентів.

Зазначимо, що найбільш яскраво індивідуальні відмінності в рівнях засвоєння етичних знань проявляються в усвідомленості й оперативності знань.

Отже, етичні знання сприяють формуванню професійно-етичної свідомості студентів, яка нерозривно пов'язана з формуванням у них етичної компетентності. Їх єдність, на думку більшості науковців, забезпечує можливість перетворення етичних знань та особистих моральних переконань у досвід професійно-етичної поведінки майбутнього вчителя.

Формування етичної компетентності в майбутніх учителів вимагає виявлення студентами професійно-етичної позиції, що, у свою чергу, потребує формування в них відповідних моральних переконань та установок, адже саме в позиції педагога проявляється його ставлення до учнів, інших людей, до себе, до явищ і предметів педагогічної дійсності тощо. Це вимагає виділення й забезпечення в технологічній складовій запропонованої системи особистісно-позиційного етапу.

Узагальнення результатів наукових досліджень із проблеми особистісної позиції, що виконані в межах різних концепцій, дає підстави стверджувати, що суть зазначеного феномену тлумачиться по-різному: як положення людини в соціальній структурі або системі міжособистісних стосунків, яке розглядається в системі «роль» і «статус» (К. Абульханова-Славська, В. Ядов та інші); як система поглядів, настанов, цінностей, мотивів, через які відбивається ставлення індивіда до різних сторін власної діяльності та вчинків (Б. Ананьєв, Л. Божович, А. Маркова, В. М'ясищев, С. Рубінштейн та інші).

Починаючи з дитячого віку ставлення людини до інших соціальних істот і до предметного світу має вибірковий характер, який, передусім, зумовлюється своєрідністю її попереднього життєвого досвіду, позитивного або негативного переживання нею обставин власного життя. Ще більшої вибірковості вони набувають тоді, коли спілкування й взаємодія з навколишнім світом стають для людини усвідомленими потребами й внутрішньою необхідністю. Так в особистості з'являється позиція як система вибіркового ставлення людини до оточення, яка пов'язана з оцінкою навколишньої дійсності й визначає індивідуальний характер її діяльності та вчинків.

Внутрішня позиція – це насамперед система спрямованості особистості, її мотивів, потреб і прагнень, переконань та установок людини, які зумовлюють певне ставлення до дійсності, до соціального оточення й до самої себе та визначають конкретну лінію поведінки [3].

Центральними елементами такої системи спрямованості є особистісні сенси, які розуміються як смислові установки, значущі мотиви, заради яких особистість діє. Такі установки проявляються як готовність людини діяти певним чином у різних проблемних ситуаціях, у тому числі й у ситуаціях морального вибору.

Корисно в цьому контексті згадати установчо-позиційний підхід до визначення структури особистості, що його запропонував В. Ядов [6]. На думку дослідника, людина має складну систему різних диспозиційних утворень, які регулюють її поведінку й діяльність. Диспозиції (або позиції) становлять собою комплекс готовності свідомості й нервової системи людини діяти певним чином. Такі позиційні утворення виникають кожного разу при зустрічі певної потреби з відповідною ситуацією її потенційного задоволення.

Диспозиції організовані ієрархічно й утворюють чотири рівні [3; 6]. Система диспозиційних утворень виступає регулятором поведінки людини. Установки першого рівня регулюють безпосередні реакції людини на актуальну предметну ситуацію. Другий рівень регулює вчинки й поведінку особистості у звичних ситуаціях взаємодії з оточенням. Третій рівень забезпечує регуляцію системи дій і вчинків людини. Четвертий, вищий рівень, регулює поведінку й діяльність людини в

найзначущіших ситуаціях її соціальної активності, зокрема в проблемних, конфліктних чи в ситуаціях морального вибору [3].

Елементи позиції виступають не лише регуляторами поведінки особистості, а й рушійною силою її соціального й психічного розвитку. Закріплюючись через реалізацію в суспільній практиці, позиція втілюється в такі риси характеру: комунікативні (як ставлення до інших), суб'єктно-діяльнісні (як ставлення до предметного світу) та рефлексивні (як відображення ставлення людини до самої себе). Останні завершують формування структури характеру людини, забезпечують його цілісність і саморегульованість, тим самим забезпечуючи й відносну автономність особистості в суспільстві. З огляду на це процес формування етичної компетентності майбутнього вчителя можна розглядати як керування становленням або зміною установок і ціннісних орієнтацій студентів, як формування в них здатності до цілеспрямованого усвідомлювання власних професійно-етичних установок, переконань і цінностей, а також як створення психологічних механізмів реалізації їх на практиці.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що сформована етична компетентність майбутнього вчителя передбачає наявність в особистості певної установки. Так, німецький психолог А. Коссаковскі зазначав, що установки, які мають в собі динамічні компоненти, викликають активність особистості на реалізацію її потреб і спрямовують на ті об'єкти навколишнього світу, які необхідні для задоволення цих потреб. Такі установки можна характеризувати і як спрямованість, яка залежно від того, наскільки стійкі та закріплені ці установки, орієнтує та регулює активність людини [4, с. 141].

Під час реалізації діяльнісно-поведінкового етапу відбувається розвиток професійно-орієнтованих, прикладних етичних умінь, тобто студент отримує індивідуальний досвід виявлення етичної компетентності та здійснює самооцінку індивідуальних її особливостей (прийняття необхідних ціннісних орієнтацій), що надає можливість майбутньому вчителю поступово опанувати оптимальний для нього стиль виявлення професійно-етичної поведінки. У процесі реалізації діяльнісно-поведінкового етапу (реалізація етичних ціннісних орієнтацій у діяльності, у поведінці) студент визначає можливості індивідуального зростання у сфері розвитку етичної компетентності та вибудовує оптимальну для нього освітню стратегію її самовдосконалення.

Відповідні методи й форми, які включають організаційну діяльність і методичне забезпечення якості поетапної професійно-етичної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури в навчальній і позааудиторній роботі (контекстно-прикладні, інтегративно-модульні, інтерактивні, проєктивні, проблемно-рефлексивні, критичного мислення та ін.) спрямовують студентів на опанування питань ціннісного призначення етичної компетентності, необхідних теоретичних знань, нормативно-етичних основ реалізації засвоєних знань на практиці [5].

Виділення в системі формування етичної компетентності майбутнього фахівця фізичної культури рефлексивно-коригувального етапу обґрунтовуємо тим, що вельми важливим аспектом підготовки студентів до будь-якого виду майбутньої професійної діяльності є постійні аналіз, осмислення, експертиза власних дій і станів, тобто рефлексія діяльності.

Рефлексивно-коригувальний етап розробленої системи передбачає виявлення змін у рівнях сформованості етичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури й забезпечення за необхідності внесення відповідних корективів у процес їхньої професійної підготовки.

На цьому етапі вирішуються такі завдання:

- розвиток умінь етичної рефлексії;
- корекція змісту, форм і методів формування в студентів етичної компетентності на основі оцінки й самооцінки результативності запровадженої системи;
- поглиблення етичних знань і вдосконалення етичних умінь, вироблених на попередніх етапах;
- діагностика й самодіагностика рівнів підготовки майбутніх фахівців до етичної взаємодії з учнями;
- пошук ефективних шляхів індивідуальної корекції етичної поведінки окремих студентів.

Корекційна робота в педагогічному ВНЗ безпосередньо пов'язана з навчанням і вихованням, що пронизує всю систему професійної підготовки майбутніх учителів. Найважливішим у корекційній роботі є забезпечення усвідомленого, активного, зацікавленого та самостійного виконання студентами різноманітних навчальних і виховних завдань в умовах спеціальної організації їх предметно-практичної діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей.

Ефективність педагогічної корекції визначається: умінням спілкування зі студентами; залученням у корекційну роботу самого студента (психологічний тренінг); формуванням мети корекційної роботи (при агресивності – розвиток доброзичливості, лінивості – виховання працелюбності тощо); застосуванням гальмівних прийомів (попередження, покарання, засудження, примушення); формуванням позитивних якостей за допомогою допоміжних прийомів (організація успіху, прояв уваги, піклування, умовляння, заохочення); конкретизацією причин поведінки; формуванням відповідних мотивів поведінки.

У процесі всієї корекційної роботи в студента формується рефлексивне ставлення до власної поведінки, яке є значущою ланкою подальшої організації самовиховання.

ВИСНОВКИ. Необхідність виділення в розробленій системі технологічної складової продиктована тим, що вибір етапів, методів і форм, які використовуються в різних видах діяльності майбутніх фахівців, дає можливість моделювати діяльність викладачів і студентів, спрямовану на оптимальну реалізацію мети й завдань процесу формування етичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури.

Технологічні етапи формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури визначено на основі врахування змісту досліджуваної якості та логіки, змісту та структури процесу професійної підготовки майбутнього вчителя зазначеного фаху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Без'язичний Б. І. Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки : дис...доктора пед. наук : 13.00.04 / Без'язичний Борис Іванович. – Харків, 2016. – 434 с.
2. Богданов Е. Н. Воспитание нравственных чувств старших подростков : автореф. дис. на соискание учен.

степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Е. Н. Богданов. – М., 1983. – 20 с.

3. Позиція особистості як психологічний об'єкт виховання // Педагогічна психологія : навч.-метод. посіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/

4. Psihologicheskie osnovy formirovaniya lichnosti v pedagogicheskom protsesse / pod red. A. Kossakovski i dr. ; per. s nem. – М. : Pedagogika, 1981. – 224 s.

5. Teoriya i praktika vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya / pod. red. V. A. Slastenina. – М. : MGPI im. V. I. Lenina, 1987. – 424 s.

6. Yadov V. A. Samoregulyatsiya i prognozirovanie sotsialnogo povedeniya lichnosti: Dispozitsionnaya kontseptsiya / V. A. Yadov, A. A. Semenov, V. V. Vodzinskaya [i dr.]. – 2-e rasshirennoe izd. – М. : TsSPiM, 2013. – 376 s.